

SZUHAY PÉTER

Csövesek - csicskák

Az ároktői romák esete a miskolci hajléktalanokkal

1996. február 5-én a Tiszaújvárosi Városi Bíróság Rémiás László vezette tanácsa első fokon pontot tett a Raffai Ferenc és nyolc társa ellen indított per végére. A feltűnően magas büntetési tételek (kilenc, hat, öt év), noha nem emelkedtek jogerőre - hiszen a kilenc vádlott majd' mindegyike fellebbezett-, elég különös ügyre utalnak. A társadalom peremére szorult, marginalizálódott családból kikerült hajléktalanok és a szintén egyre szegényebb romák egymásra találásáról - majd egymással szembeni bizalmatlanságáról és békétlenségéről szól ez a történet.

E tanulmányban olyan ügyet próbálok elemezni, mely már kirobbanásakor elég nagy porcot vert fel a sajtóban, s eléggé egyöntetű állásfoglalásra készítette az újságírókat. Ennek okát egyfelől a rendőrség elhamarkodott és elfogult tájékoztatásában, másfelől az ügyet megítélők és az ügyben eljárók kulturálisempátia-hiányában kereshetjük. Az alábbi írásban arra teszek kísérletet, hogy leírjam, milyen kulturális különbségek akadályozták a valódi párbeszéd kialakulását ebben a hétköznapi jogérzékkel rendelkező emberek számára is vérlázítóan magas büntetési tételeket hozó perben, s ennek következtében a részgazságokból miért nem bogozható ki a teljes igazság, s végeredményben hogyan diadalmaskodik a meg nem értés a jogalkalmazásban, és nyeri el méltatlan büntetését egy más kulturális minták szerint működő társadalmi csoport, s ebben hogyan jelennek meg a kölcsönösen érzékelhető etnikus lenyomatok.

Emberrablók és rabszolgatartók

Az ügyről az első tudósítás az *Észak-Magyarország* 1995. január 21-i számában jelent meg. Molnár Ferenc századostól, a megyei rendőr-főkapitányság tisztjétől arról értesülhettünk, hogy egy „ároktői kompánia” az előző hét csütörtökén (január 12-én) a miskolci hajléktalanszálláson munkaajánlattal kereste fel Béla bácsit. A 61 éves férfit két társával együtt M. István, R. Ferenc és R. Hajnalka csalta el, s vitte Ároktőre. Másnap ugyanez a három személy (a „bitangok”, lásd az ártatlanság vélelmét) Béla bácsit bevitte nyugdíjért Miskolcra. Mivel az idős férfi visszafelé nem akart velük tartani, „betuszkolták a kocsiába”, s útközben „elkönyörögték tőle 8500 forintját, otthon pedig átvitték egy másik férfi, R. Károly lakására..., két kacsáért és potom 3000 forintért... új gazdája elvette személyi igazolványát, egy fűtetlen szobába zárta, s naponta csak egyszer adott neki enni. Jószerivel moslékot, a macskatányérban.” Kedden egy meghatalmazás aláírására kényszerítenék, hogy majd R. Károly vehesse fel nyugdíját. A „postáról hazafelé menet rendőrök igazoltatták fogvatartóit”. A hajléktalan nem mert szólni a járőröknek, de az alkalmat kihasználta, s elszökött, Miskolcra buszozott. Másnap a miskolci kapitányságon tette meg bejelentését. Ezt követően „az Ároktőre érkező tiszaujvárosi detektívek még három ember szabadítottak ki a »pokol tornácáról«”. A Tiszaújvárosi Rendőrkapitányság M. Istvánt (24) és R. Ferencet (31) őrizetbe vette. Ellenük, illetve R. Hajnalkával szemben csoportosan elkövetett rablás miatt folyik eljárás.

A fent ismertetett cikket a rendőrségi szóvivő tájékoztatása alapján írták. Ennek ellenére számtalan, ekkor még ellenőrizhetetlen pontatlanságot s talán tendenciózus csúsztatást tartalmaz. Az első napon az említett három szereplő közül csak kettő volt jelen, R. Hajnalkát K. Ferencel tévesztették össze. A rendőrök nem Béla bácsi fogvatartóit igazoltatták, hanem egy általuk nem ismert hajléktalant, aki nemhogy nem mert szólni, de négy szemközti

beszélgetésre invitálta az őrszobára a vele szemben intézkedő járőrt, ahol elmondta, hogy szeretne elmenni Ároktőről.

A cikk feltűnően sok minősítést és folklorisztikus elemet tartalmaz. A sajtó fantáziáját leginkább a kacsamotívum ragadta meg, de érdemes megemlíteni a fűtetlen szobát, a napi egyszeri étkezést, a moslékot s a macskatányért is. A pokol tornácán való rabszíjon tartás pedig egyenesen horror-filmjelenetnek tűnik. (Ez a motívum néhány hónappal később szélesebb körben megjelenik a folklórban: a temető idős gondnoka úgy tudja, hogy az egyik családnál elhunyt idős ember karján és lábán jól láthatóak voltak a leláncolás nyomai)

Eleinte nem derül ki, hogy a történet főszereplői cigányok Két nappal később, 23-ára, hétfőn majd' mindegyik országos napilapban egyszerre jelenik meg e történetről egy-egy rövid cikk az MTI-re mint forrásra való hivatkozással, *Embervásár Borsodban*; *Rabszolgaság Borsodban* hangzatos címekkel. Ezek az írásuk már nem mulasztják el megegyezni, hogy az elkövetők cigányok, s abban is egységesek, hogy meglehetősen pontossággal követik a fentebb ismertetett első írás motívumait.

A *Jászkun Krónika* január 24-i számában már modellálja is a történetet. Alantas zsenialitás szülte a cselekmény alapötletét, amelyet a következőképpen összegez: az emberrablók kinézik maguknak a se kutyája, se macskája nyugdíjast, foglyul ejtik, majd eladják két kacsáért és 3000 forintért. Az emberrablás célja a rabszolga-kereskedelem. A rabszolgatartó megveszi a nyugdíjast az emberrablóktól. A szabad nyugdíjas belátása szerint vásárol, ám a rabszolgának eladott nyugdíjas azt eszik, amit kap. A különbség pedig a rabszolgatartóé.

Az „objektív” *Objektív* műsorvezetője az ügyről szóló riportot úgy konferálja be, hogy Borsod megyében ezer forintért már nyugdíjast lehet venni. A liberális *Magyar Hírlap* január 25-én szintén készpénznek veszi a korábbi közleményeket, s mintegy ezeket fokozza. Címében is a bulvársajtó stílusát követi: *Két kacsáért és 3000 forintért adtak el egy nyugdíjast. Rács mögött a borsodi emberkereskedők*. Az írás megkockáztatja azt a feltevést is, hogy az elmaradott borsodi térségben mind szegény és hajléktalan idős ember, mind a kihasználásukra létrejött banda lehet jó néhány. Meggyőződésünk szerint ezekből az interpretációkból a történetnek olyan értelmezése kerekedik ki, amely befolyásolta a nyomozást, majd a vádemelést, gyakorlatilag a tárgyalás folyamatát és az ítélethirdetést is. (A kevés kivétel közül most csak Gádor Iván *Népszabadságban* megjelent esszéjére és Pelle János *168 órában* közreadott riportjára utalunk.)

A sajtó képviselőinek jelentős része - noha konszolidált stílusban fogalmaz, s nem szidja, nem minősíti a cigányokat, sőt minden cigányra a pejoratívnak ítélt cigány kifejezés helyett egyik csoportjuk önelnevezése alapján a roma kifejezést alkalmazza - előítéletesnek tekinthető. Az előítéletek nem a nyílt beszédben, nem a cigányok minősítésében érhetők tetten, hanem abban az attitűdben, ahogy a rendőrség híradásait bizonyítás nélkül igazságként, valós tényként kezelik, elhiszik és velünk is el akarják hitetni a legképtelenebb, az elemi logikának is ellentmondó interpretációkat. A hallgattassék meg a másik fél is szaketái-etikai követelményét a cigányokra nem terjesztik ki, s gyakran tetten érünk egy kárörömmel telt általánosítási törekvést: lám, ilyenek a cigányok, önmagukat minősítik az ilyen ügyekkel. Az ilyen hírbe hozás aztán megteremti az elégtétel élményét is: újságíró és olvasója titokban és képzeletben összekacsinthat.

A szerkesztőket nehéz meggyőzni arról, hogy közléseik előítéletesek és gátlástalanok, végső soron az érintetteket és a személyiségi jogokat tekintve kártékonyak. A *Magyar Hírlap* nem volt hajlandó rövid írásomat az ügyről lehozni, éppen az érintettség okán, de az *Objektív* is értetlenül fogadta helyreigazítási kérelmünket, visszakérdezve: „Hát az sem igaz, hogy ezer forintért nyugdíjast lehet venni?”

A vádirat - az ügyész világgépe

A vádirat 1995. április 14-én készült el, melyben kilenc személy ellen csoportosan elkövetett rablás büntette és más bűncselekmények miatt emeltek vádat. Az elsőrendű vádlott Raffai Ferenc és a másodrendű vádlott Molnár István 1995. január 19-től január 23-ig őrizetbe, ezt követően előzetes letartóztatásba került. Molnár Tibor vezető ügyész vádiratának általános része a következőképpen fogalmaz: „A családok csekély összegű legális jövedelme a ritkán végzett alkalmi munkáért kapott díjazásból, a csekély összege gyermekgondozási segélyből és rokkantnyugdíjból, valamint a családi pótlékból és az önkormányzatok által adott szociális segélyből áll. 1994-ben Raffai Ferenc és Molnár István gyanúsítottak elhatározták, hogy szociális otthonokból, valamint a hajléktalanok részére biztosított szállásokról olyan idős embereket vesznek magukhoz, akik jelentősebb összegű nyugdíjjal rendelkeznek. Ezeknek az embereknek szállást, ellátást és gondozást ígértek, aminek fejében a nyugdíjukat elvették, és a családjukkal együtt maguk is ezekből a nyugdíjakból éltek. Mivel Raffai Ferenc és Molnár István gyanúsítottak terve jövedelmezőnek bizonyult, ebbe a tevékenységbe bekapcsolódott Kolompár Ferenc és Rostás Károly gyanúsított is. A gyanúsítottak a szociális otthonból és a hajléktalanszállásokról elhozott embereket egyre embertelenebb körülmények között tartották, rendszeresen dolgoztatták, emberi tartózkodásra alig alkalmas helyiségben szállásolták el, enni alig adtak nekik, és erőszakkal vagy fenyegetéssel kényszerítették őket arra, hogy a nyugdíjuk átvételére jogosító meghatalmazásukat aláírják, a nyugdíjukat átadják, továbbá a távozásukat a személyi igazolványuk elvételével, a szökésüket pedig bántalmazással akadályozták meg.”

A vádirat néhány kifejezésére érdemes felhívni a figyelmet: a cigányok *legális jövedelme* megfogalmazásából egyértelműen az következik, hogy van a jövedelmüknek egy nem legális része is (talán a lopásokra gondolt az ügyész úr, ahogy ezt egy korábbi beszélgetésünkben megfogalmazta); Raffai és Molnár elhatározták, hogy olyan idős embereket vesznek magukhoz, akik *jelentősebb összegű nyugdíjjal* rendelkeznek; tervük *jövedelmezőnek bizonyult*; ebbe a tevékenységbe *bekapcsolódott* Kolompár Ferenc és Rostás Károly is; a továbbiakban egységesen az egyre embertelenebb körülmények, a rendszeres dolgoztatás, az emberi tartózkodásra alig alkalmas elszállásolás, az éheztetés, a nyugdíj erőszakkal vagy fenyegetéssel való kikényszerítése, a nyugdíjra jogosító meghatalmazás aláírása, a személyi igazolvány elvétele, szökésük bántalmazással való megakadályozása szerepel.

Ennek az általános bevezetőnek a sértettek sérelmére elkövetett bűncselekmények felsorolása is több ponton ellentmond. Kiderül, hogy az *elhatározták* mozzanattal szintén baj van. Kolompár Ferenc és Bordács Judit vádlottak, a vádirat is bizonyítja, korábban, szeptember 29-én fogadták magukhoz az önként jelentkező Molnár Mária sértettet. De Barta Gyula sértett is, aki a vádirat szerint novemberben került a faluba, február óta a romák között élt. A másodrendű vádlott háztartásában ekkor már két éve lakott családtagként Simon Pál, akit a tiszaujvárosi rendőrség sem tudott a nyomozás során távozásra bírni.

Ha a vádirat *jelentősebb összegű nyugdíj* kifejezésére utalunk, s azt számszerűsítjük, neveltségesen alacsony összegeket kapunk. Molnár Mária jövedelempótló támogatása 5984, Lehoczki Lajos nyugdíja 7304, Barta Gyula nyugdíja 13 ezer, Gál Barnabás nyugdíja pedig 8500 forint, Hajnal Tibornénak nincs jövedelme, Oláh Béla nyugdíja pedig 8885 forint. A *jövedelmezőség* ugyancsak vitatható eleme a vádiratnak. A sértettek ugyanis, Barta Gyulát kivéve, néhány napig, legfeljebb egy hónapig tartózkodtak Ároktőn. Az ügy főszereplője, Oláh Béla január 12-től 17-ig, Hajnal Tiborné 12-től 16-ig és Gál Barnabás is csak hat napot volt itt. Tehát nem beszélhetünk gyakoriságról és folyamatosságról, vagyis jövedelmezőségről. Ami a két másik vádlott *bekapcsolódását* illeti, Kolompárnál már korábban is éltek nyugdíjasok, Rostás Károlynál pedig mindössze Oláh Béla volt egypár napig. Ami a rabságban tartást illeti: saját akaratából ment el a faluból Molnár Mária,

Lehoczki Lajos, Hajnal Tiborné és Oláh Béla. Mindössze Barta Gyulát és Gál Barnabást „szabadította ki” a rendőrség a cigányok fogságából. Simon Pál mellett „nem sikerült kiszabadítani” Román Sándort sem, aki Kolompár Ferenc háztartásában élt.

A sértettek vallomásukban *embertelen körülményekre* alig hivatkoznak, *rendszeres dolgoztatás* alatt pedig nem mást kell értenünk, mint favágást, diótörést és kukoricamorzsolást. Az *alig alkalmas helyiségben* való elszállásolásnál pedig azokat a házakat képzeljük el, melyekben a vádlottak is laktak, ezek pedig a rendőrségi helyszíni szemlék szerint is normális, tiszta lakóházak. A *nyugdíjak átadását* rendszerint megegyezés előzte meg, ugyanaz a szisztéma, amely Simon Pál, Román Sándor és eltartói között működött.

A szereplők: vádlottak és sértettek

A büntetőper számunkra érdekes részének nyolc vádlottja van. Négy fém és négy nő. Cigány szokás szerint négy házaspár, a jog nyelvén négy élettársi kapcsolatban élő pár. A négy házaspárból három ember egymásnak testvére. Kolompár Ferenc feleségével, Bordács Judittal és édesanyjával él egy háztartásban. Gyerekek - nagy bánatukra - nincs. Hosszú ideig velük élt a férfi féltestvére, Molnár Emese férjével, Raffai Ferencsel és kisfiakkal. Ők 1994 decemberében átköltöztek a szomszédba, egy régi, ám felújított szoba-konyha-verandás parasztházba. A harmadik testvér, Molnár István néhány utcával arrább lakott Rostás Hajnalkáival és kislányukkal egy jó karban lévő, századfordulós szoba-konyha-szobás parasztházban, a portán nyári konyhával, istállóval.

Hajnalka nagybátyja, Rostás Károly feleségével, Suha Kálmánné Pass Angélával él egy ugyancsak régi, háromszobás parasztházban. Angéla árvaként állami gondozásban nőtt fel. 18 éves korában gyermeket szült, de hajléktalan lévén gyermekét állami gondozásba vették. Férje verte őt. Menedéket keresve jött Noszvajról Ároktőre, ahol Karcsi befogadta. Mindketten rokkantnyugdíjasok, ideggyógyászati kezelés alatt állnak. Gyámjuk a férfi anyja.

E családok megélhetését csak részben biztosítják az ügyész által felsorolt támogatási formák. Sokkal fontosabb jövedelemforrásuk volt - oláh cigányok lévén - a ló- és autókereskedelem, a ruhákkal való piacozás. Lengyelország, Szlovákia és Magyarország áruival és piacain keresték a legjobb és legnyereségesebb „együttjárásokat”. A férfiak nyáron a Tisza öntésterületein, holtágaiban a hol derékig, hol nyakig érő vízben tapogatóznak halak után kutatva, hogy némi pénzt csinálhassanak. Kamillát, csigát, gombát egyaránt gyűjtenek. Nem tagadták ugyanakkor azt sem, hogy idős emberek eltartásáért nem tisztességtelen azok nyugdíját elfogadni, elkérni. Természetes, hogy se gyereket, se idős embert nem engednek a közösségükből kiszakadni, s büszkék arra, hogy egymással szolidárisak. Megvetik azokat a parasztokat, akik akár szüleiket, akár gyermeküket eldobják, hagyják állami gondozásba venni. Családszeretőnek tartják magukat, ezért különbnek a parasztoknál.

A büntetőpernek hat sértettje van. Oláh Béla egykoron geodéta volt, Nyíregyházán élt feleségével és két gyermekével. Feleségétől elvált, ekkor „lenullázott”, majd Miskolcra költözött, ahol munkásszálláson, albérletben, később az utcán lakott. Bánatában alkoholizált, családjával minden kapcsolata megszakadt. „Megfásultam” - szokta mondani magáról. Hajnal Tiborné első férje öngyilkos lett, második férje üzemi balesetet szenvedett, ekkor őt az asszony elhagyta. Lakását öt évre egy összegért bérbe adta, így kényszerült csözevni. Két házasságból és egy élettársi viszonyból négy gyermeke származik. Két leánya a miskolci gyermekváros lakója, de állami gondozásban nőttek fel fiai is. Gál Barnabás leszálalékolt segédvájár. Feleségétől régóta elvált, két leánya egykoron állami gondozott volt. Édesanyjával lakott, míg az leányaival és vejeivel ki nem tette a lakásból. Nem bírták követeléseit és részegtombolásait. Állítólag nyugdíját három nap alatt képes elinni. Most egy kocsmában adja le nyugdíját, ahol pohárleszedő, s a kocsmáros osztja be a pénzét, hogy

az egész hónapban kitarson, legyen cigaretta, fröccs és egyszeri meleg étel a népkonyhán. Lehoczki Lajosról szinte semmit nem tudni, egyetlen tárgyaláson sem jelent meg, tartózkodási helye ismeretlen. Bartha Gyula talán katonatiszt volt, hídőr, szakács, mikor mit híresztelt magáról. Felesége meghalt, talán él valahol egy mostohalánya. Elmúlt nyolcvanéves, de még kéthavonta megkéri egy-egy nő kezét. Lakott a poroszlói szociális otthonban, az egri családsegítő központban, de egy idő után mindenhol elcsavarog, menési kényszere van. Egyik tárgyaláson sem jelent meg, a bíróság kiküldött bíró útján hallgatta meg nagy nehezen. Róla mondták gondozói: „hihető, amit mond, csak nem igaz.” Molnár Máriáról keveset tudunk. Jött, feldúlta a férfiak lelkét, majd eltűnt. Otthagyta tetemvári lakóhelyét és élettársát is, s a hírek szerint Pecesre költözött, egy lábát elvesztett emberhez.

Az ügy főszereplője azonban kétségkívül Béla bácsi...

Az intézmény működésének lényege

Más, az ügyben nem érintett ároktői romacsaládoknál 7-9 éve élnek olyan idős emberek, akiket saját családjuk annak idején ilyen-olyan konfliktusok miatt elűzött. Tehát maga az intézmény, melyben idős emberek - gádszók - romákhoz szegődnek, akik őket nyugdíjuk és munkavégzésük fejében ellátják, sőt családtaggá fogadják, elég régi, és a romák körében ma is általánosan létezik.

Feltevésem szerint normális esetben a csicskát tartó romákat az intézmény működtetése során három elv vezérli: 1. a csicska alkalmazásával elégtételt vegyenek a gádszókon; 2. emberiméltóság-érzésüket fokozzák azáltal, hogy nem kell alantásnak és tisztátalannak tartott munkát elvégezniük; 3. racionális gazdasági akciót hajtsanak végre a célból, hogy a csicska juttatásaiból (nyugdíj, munkanélküli járulék, szociális segély stb.) részesüljenek. Ennek fejében arra törekszenek, hogy családi melegséget, befogadó közösséget, ételt és italt nyújtsanak a csicskásnak. A csicskás értékelésében szintén a pozitív győzelmi elemek dominálnak. Úgy élik meg ugyanis, hogy 1. tudásuk és munkabírásuk nélkül a cigányok semmire sem mennének, ezáltal méltóságérzetük kiteljesedhet; 2. családi melegséghez, szolidáris közösséghez jutnak; 3. az életükből hiányzó dolgokat a romák segítségével megszerezhetik.

A csicska, csicskás kifejezés még az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadseregének idejéből származik, a tisztiszolgákat a zubbonyuk karjára vart csúcsos jel alapján kezdték így nevezni. A mai magyar nyelvben jelentése kibővült, illetve átalakult, és egyértelműen alávetett helyzetben lévő szolgát jelent, míg a belőle származó ige, a csicskáztatni egyenesen sértő és megalázó viszonyra utal: az értelmetlen és céltalan parancsok adását, illetve teljesítését jelenti.

A magyarországi oláh cigányok körében az elmúlt néhány évtizedben mutatkoznak a szolgatartás intézményére utaló jelek. Kezdetben elsősorban a lótarók, lókereskedők kerestek alkalmazottakat, lóhoz és más mezőgazdasági munkához értő parasztembereket. A cigányokhoz kapcsolódó képzetrendszer ismeretében konszolidált parasztnak nem vállaltak romáknál munkát, egyszerűen méltóságukon alulinak érezték volna azt, s nem is viselték volna el mások elítélő megjegyzéseit, esetleg kiközösítését. A romák ezért olyan megrendült társadalmi státusú embereket kerestek, akik már nem válogattak, illetve akik már nem tartottak egykori társadalmi csoportjuk büntetésétől. Másfelől a paraszti társadalom perifériájára került emberek, a családból elűzött, kiközösített férfiak a cigányokban általánosan befogadó, szolidáris közösségre leltek.

A romák és a lecsúszott parasztnak kapcsolata így csak a romák társadalmában valósulhatott meg, s nem a többségi társadalom által működtetett struktúrákban, miként ezt tapasztalhatjuk a romák és parasztnak között rendkívül ritka házassági kapcsolatokban is.

A szolgatartás intézményének kialakulásakor a munkaadó romák és a munkavállaló marginalizálódott parasztok viszonya az egymásra találáson alapult. Ekkor még nem intézményesült a szolgatartás, nem vált a romák körében státuszjelzővé, az emberi érték mérőjévé a csicska befogadása, és nem intézményesült a parasztok (nem cigányok) társadalmából kiszakadt emberek csoporttá válása, vagyis nem vált - legalább belsőleg-elfogadottá a hajléktalanok csövezésnek nevezett életformája. Ebből következően a szociális ellátási rendszer sem terjedt még ki a hajléktalanokra. Létezett az öregek napközi otthona, szociális otthona, ahol általában csak idős embereket láttak el, s ahová az öregek hozzátartozóik kérésére, kezdeményezésére kerültek.

A hajléktalanság az 1980-as évek végétől számít életformának, társadalmi bázisát az elszegényedett, munkanélkülivé vált, családi-házassági konfliktusból vesztesen kikerült, elvált, lakás és gyermek nélkül maradt emberek jelentik. A hajléktalan-életmód egyszerre jelent „szabadulást” a társadalmi konvenciók alól, valamint a korábbi társadalmi és családi kötelek felszámolását, a polgári értékek eliminálását, a tervező gondolkodás elvetését, másrészt a helyébe lépő egyik napról a másikra élés kényszerét. A hajlékot a metróállomások, pályaudvarok, várótermek, jó időben parkok, ligetek jelentik, de találkozunk meglepő megoldásokkal is, amikor távfűtővezetékek adnak meleget, lépcsőházak fűtőtestei időleges vackot az otthonlalanoknak. Az élelemszerzés jobbra a kukából történik, a túlélést pedig az alkoholizálás biztosítja. Ebben a kilátástalan helyzetben két dolog hoz némi buldogságot: az ital és a dohány. A ruházkodás és a tisztálkodás teljesen alkalmi emberi szükségletté fokozódik le.

A hajléktalanok intézményes ellátása a rendszerváltásnak nevezett történelmi fordulattal kezdődik. Előbb a Máltai Szeretetszolgálat, majd a Vöröskereszt építi ki hálózatát, s egy-két helyen az önkormányzatok is bekapcsolódnak az ellátásba. Ez persze messze nem jelenti azt, hogy minden hajléktalanra kiterjedne ez a „védőháló”, s azt sem, hogy ezzel ezeknek az embereknek a sorsa megoldódna. Inkább úgy tűnik, hogy e szociális gondoskodás megállítja a további süllyedést, de képtelen a reményvesztett embereket visszasegíteni elvesztett közösségeikbe, új és valódi közösséget pedig nem tud felkínálni.

Ebbe az intézményesült hajléktalanvilágba „robbantak be” a cigányok. A csicskatartás intézményének kiszélesítéséhez a hajléktalanok százai és ezrei ajánlkoztak, immár olyan emberek, akik lógondozásra nem, de más apró házimunkákra alkalmasnak mutatkoztak. Míg a cigányok számára a gádzsókon vett győzelmet jelentette az elesett emberek befogadása, addig a hajléktalanok számára egy olyan együttélési formát kínált a cigány családba kerülés, amely pótolni tudta a kibocsátó család melegségének hiányát, és ellensúlyozta a szociális gondoskodó intézmények ridegségét. A hajléktalanok ilyen formán új családhoz jutottak, melyben elfogadták az új munkamegosztásban rájuk kirótt szerepet. A cigányok az együttélés szimbolikus aktusári túl felismertek egy egyszerű racionális hozadékot: a hajléktalanok ellátását szociális tevékenységnek kezdték tekinteni, melynek ára van. Miként az állami gondoskodás is beszedi szolgáltatásainak ellenértékét (ehhez képest viszont elég szigorú feltételeket szab, mint például az alkoholfogyasztás tilalma, a házirend), úgy a cigányok is alkalmazni kezdték a „szolgáltatásért ellenérték jár” elvét. A hajléktalanok nyugdíjának vagy segélyének nagyobbik hányadáért vagy - az alku sikerétől függően egészéért ellátást ígérnek, szállást, étkezést, italfogyasztást, cigarettát, tiszta ruhát és ezenfelül a családból kiszakadtaknak új családot.

Amíg a csicska elsősorban szolgát jelentett, egy-egy roma családban csak egy-egy befogadott ember élt, addig az elmúlt években, amikor a befogadás főként jövedelemkiegészítő tevékenységnek számított, egyszerre több hajléktalan is kerülhetett a családokhoz. Ez a szisztéma Ároktón az elmúlt években már működött.

Minősítések és finom módszerek

A vádirat egyenként leírja a hat ároktői sértett történetét. Eszerint a vádlottak a következő bűncselekményeket követték el a sérelmükre: személyi szabadság, illetve sanyargatással járó személyi szabadság megsértése, kifosztás, kifosztás kísérlete, csoportos rablás, közokirattal való visszaélés, kerítés élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel. Két sértett történetét minősítette igazán súlyosnak az ügyészség: Molnár Mária kerítés, Oláh Béla pedig csoportos rablás áldozata lett. E két bűntettet rendeli legsúlyosabban büntetni a Btk: 2-8 évig terjedő, illetve 5-10 évig terjedő szabadságvesztéssel.

A vádirat minden gyanúsítottra nézve egyenként felsorolja a vádpontokat. Ezt tüzetesen megvizsgálva kiderül, hogy Raffai Ferenc áll a történet középpontjában. Ezt korábban a vezető ügyész említett beszélgetésünkben más összefüggésben úgy fogalmazta meg, hogy Raffai Ferenc olyan nehéz fiú, akinek azért kellett Budapestről 1994 őszén Ároktőre költöznie, mert „Budapesten megmelegedett lába alatt a talaj, s most egy időre kivonja magát a forgalomból”. Meggyőződése továbbá az is, hogy ő az egész ügy értelmi szerzője. Ha még ehhez hozzászámítjuk azt is, hogy a tiszaujvárosi rendőrség nehezen birkózik meg az ároktői cigányok apró megélhetési lopásaival - tyúktolvajlás, krumplifelszedés -joggal hitelt adhatunk annak az ügyészi és nyomozói megfogalmazásnak, hogy „büntethető ügyben kell megszorítani a cigányokat ahhoz, hogy egy időre csönd legyen a faluban”. Ezeket mérlegelve megkockáztathatjuk azt a feltételezést, hogy bizonyos értelemben koncepciós vádirat, amit tanulmányozunk. Noha az ügyész mérlegelési jogkörébe tartozik, hogy ki ellen milyen vádat fogalmaz meg, mégiscsak elgondolkoztató, hogy ugyanazért a csoportos cselekményért Raffai Ferencet elmarasztalja a vádirat, míg, mondjuk, Kolompár Ferencet nem. Az ügy pikantériája, hogy Oláh Béla az ároktői rendőri igazoltatás során meg sem említi Raffai Ferenc nevét, miközben Molnárról és Rostásról beszél, ráadásul a miskolci rendőrkapitányságon sem Raffai ellen tesz feljelentést.

Ám ne marasztaljuk el felelőtlenül az ügyészséget. Az ügyészség a rendőrségi nyomozati anyagra támaszkodva emel vádat. A rendőrség állhatatos munkájának köszönhető, hogy a sértettek első kihallgatásai során rögzített vallomásainak kuszaságában és ellentmondásaiban a nyomozók rendet teremtettek. Mind Oláh Béla, mind Gál Barnabás elbeszélésében „korrigálták” az oda nem illő részeket, illetve „azonosították” a szereplőket. A kihallgatás technikai a régi jól bevált módszert követték. Gál Barnabást például éjjel fél tizenkettőkor hallgatták ki először. Másnap hajnalban 3 óra 32 perckor a rendőrség 302-es helyiségében pontosították „vallomását”, így lett Kolompár Ferencből Raffai István (!). 3 óra 35 perckor a 210-es számú helyiségben már az is kiderül, hogy rosszul mondta, miszerint ő vette volna ki a pénzt Oláh Béla zsebéből, s adta volna át Rostás Hajnalkának.

Az ügyész, ha lehet, még körültekintőbben járt el. Ő ugyanis már a vádiratban eleve megfelejtkezik Gál Barnabásról. Mi is történt valójában Oláh Bélával? A csoportos rablás szempontjából a január 13-i nyugdíjfelvétel a fontos. A tekintetben nincs ellentmondás, hogy 13-án reggel együtt indult el Ároktőről Miskolcra Molnár István és élettársa, Rostás Hajnalka a hozzájuk tartozó Oláh Bélával, valamint Raffai Ferenc a hozzá tartozó Gál Barnabással. Abban már megoszlanak a vélemények, hogy Oláh Béla hajléktalan, aki Ároktőre kerülése előtt a miskolci Tiszai pályaudvaron vagy villamospótló autóbuszban töltötte éjszakáit, az első paplanos ágyban való alvást bevizeléssel és beszéléssel szentelte-e meg. A vádlottak mindenesetre ezt állítják. (Ezt valószínűsíti a Máltai Szeretetszolgálat gondnoka, aki 1995 decemberében arról számol be, hogy Béla bácsit azért rakták ki az otthonból, mert rendszeresen alkoholizált, és ennek következtében gyakran belepiszkolt az ágyába. Szerinte az öreg emberi közösségbe nem való.)

A két hajléktalan Miskolcon sikeresen felvette nyugdíját. Gál Barnabás - akinek anyja hálás volt azért, mert fiát befogadták Ároktőre - átadta azt Raffainak. Legalábbis a

tárgyaláson az idős asszony így nyilatkozott. Oláh Béla azonban meggondolta magát, vallomása szerint nem akart visszamenni a faluba, ezért betuszkolták az autóba. Gál Barna azt állítja, hogy ő volt az egyik, aki Oláh Bélát karon fogta, és besegítette az autóba, és ő volt az is, aki az autóban elvette tőle a pénzt, s átadta Rostás Hajnalkának. A vezető ügyész a Gál Barna-motívumot kihagyja a vádiratból, s úgy fogalmaz, mintha Gálnak semmi köze nem lett volna a történetekhez. Gál elbeszélése azonban kimentí a csoportos rablás kritériumát. Itt is az ügyész mérlegelési jogkörébe tartozik, hogy ki ellen emel és ki ellen nem emel vádat.

A tárgyalás

A bírósági eljárás során szinte minden szónak és kifejezésnek nagy jelentősége van, mondhatnánk, évek múlnak azon, hogy valamit átadtak vagy elvettek, hogy elhangzott-e az a mondat, hogy hajtsunk le a szántóföldre, sőt, levetkőztetünk, megverünk, megölünk. Szinte természetesnek fogható fel, hogy az öt szereplő ugyanazt a történetet ötféleképpen adja elő. A vádlottak félnek, saját szabadságukat féltik, s nem tudják, mikor melyik szónak milyen következménye lehet. Hol egymásra, hol önmagukra tesznek terhelő kijelentéseket. Molnár István és Rostás Hajnalka arról számoltak be, hogy a rendőrségi nyomozás során megkörnyékezték őket: ha Raffai ellen vallanak, számukra kedvező ítélet születik. Egyébként teljesen méltányosnak gondolják, hogy Béla bácsi átadta nyugdíját, hiszen egyrészt így állapotodtak meg, másrészt a nyugdíjból akarták megvenni az összepiszkított ágyneműt és szőnyeget is. A védelem törekvése egyébként az volt, hogy a bíróság a nyugdíj elvételét önbíráskodásnak minősítse, s eleve nem tartotta bizonyíthatónak a csoportos rablás tényállását.

A másik komoly vád a kerítés volt. Állítólag G. László tiszacsegei halász felkereste Kolompár Ferencet, hogy tudna-e négyöjüknél nőt szerezni.

Ezért a vádlott a nála élő Molnár Mária sértettet felszólította, hogy öltözzön, mert el kell mennie Tiszacsegére, hogy ott nemi kapcsolatot létesítsen négy férfival. Kolompár G. Lászlótól kétezer forintot kért. A tárgyaláson kiderült, hogy Kolompár sem akkor, sem később egy fillért sem kapott. A vádirat azt állítja, hogy a négy férfi Molnár Máriával akarata ellenére közösült. Ismét az ügyész mérlegelési jogkörénél tartunk, hiszen ebben az esetben a négy elkövetőre akár 5-10 évig terjedő szabadságvesztés róható ki, mert a sértettel azonos alkalommal egymás cselekményéről tudva többen közösültek (erőszakos nemi közösülés minősített esete). Az ügyész természetesen nem látta szükségesnek, hogy ellenük is vádat emeljen. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a bíróság előtt Molnár Mária arról számolt be: nem tiltakozott sem a férfiakkal való elmenetel, sem pedig a közösülés ellen. (A nő amúgy néhány hónapos ároktői tartózkodása alatt szabad akaratából gyakorta bonyolódott szerelmi kapcsolatba cigányokkal és parasztokkal egyaránt, de ebből eltartói soha nem húztak hasznót.)

A védelem szinte az utolsó pillanatban fedezte fel Kalber Imre ároktői körzeti megbízott jelentését. Hosszas vita után, Raffai határozott kérésére indítványozták beidőzését. Egy pillanatig úgy tűnt, a rendőr a védelem igazi tanúja, ő a mentőöv. Ugyanis Kalber írta azt a jelentést, mely szerint Oláh Béla azt mondta, „hogy őt nem erőszakkal hozták el Miskolcra, és itt sem bántalmazták”. „...nem egyezett meg Molnár Istvánnal, ezért őt Molnár elzavarta, és úgy fogadta be Rostás Károly... Ezzel a férfival sem érti meg magát, és vissza akar menni Miskolcra.” Ez a jelentés alapjaiban rengethette volna meg a vádindítványt és az ítéletet is. Hogy nem így történt, annak oka: a vád sem a jelentésről, sem a rendőr bíróság előtt tett tanúvallomásáról nem vett tudomást. Ez egyszerűen nem fért a képbe, hiábavalóvá tette volna az egyéves megfeszített munkát.

A körzeti rendőr jelentése egyébként az Oláh Béla távozását követő napon készült, azután, hogy a sértettet Tiszaújvárosban kihallgatták, s a nyomozók telefonáltak Ároktőre,

hogy megtudakolják, vajon mi is történt. Kalber utólagos jelentésével nem sokra ment sem a nyomozás, sem a vádirat. Felettesei úgy ítélték meg a rendőr írását, hogy az azért semmitmondó, mert így akarta eljelentékteleníteni mulasztását. Ezzel szemben a valóság az - bármi is történt valójában, illetve bármi is történhetett volna -, hogy Kalber mélységesen elítélte és megvetette Oláh Bélát, mert az egyáltalán szóba áll a cigányokkal, sőt még el is szegődött hozzájuk. Szerinte az ilyen ember nem érdemel védelmet, sőt megérdemli a sorsát. E civilben, részeg tobzódása közben „tett vallomását persze nem adta elő a bíróságon.

Az ügyész perbeszédében korrigálta egy, a vádiratban ejtett hibáját (Barta Gyula kifosztásával vádolta Rostás Hajnalkát - akinek az öreghez semmi köze nem volt), de minden másban fenntartotta az abban megfogalmazottakat. Mintha a tárgyalássorozaton nem hangzott volna el olyan tanúvallomás, amely akár csak egyes pontjaiban is megingatta volna a vád indítványát. Perbeszédében még a tévedéseire is ragaszkodott, a sértettek sokszor másképp vallottak ugyanis, mint ahogy arra az ügyész hivatkozik. Oláh Béláról továbbra is úgy beszélt, mint akit Nyékládháza és Mezőcsát között fosztottak ki, aki nem tudott négy szemközt beszélni az ároktői rendőrrel, aki gyalog ment volna el Ároktőről, s aki még 17-én este feljelentést tett volna a miskolci rendőrkapitányságon. Ezzel szemben Oláh Béla vallomása Mezőcsát és Ároktő közé helyezi a rablást, arról számol be, hogy négy szemközt beszélt az őt igazoltató rendőrrel, autóbusszal távozott Ároktőről, és csak azért ment el másnap reggel a rendőrségre feljelentést tenni, mert a Cimbora söröző pultosa, Marika megfenyegette: „Béla bácsi, ha nem teszel feljelentést a rendőrségen, többé nem szolgálalak ki.”

Az ügyvédek védőbeszédükben tételesen cáfolták a vád minden pontját, és részben bűncselekmény, részben bizonyítottság hiányában a vádlottak felmentését kérték. Bizonyítékokat és tanúvallomásokat sorakoztattak fel, amelyek azt igazolták, hogy a sértettek közül ki miért szavahihetetlen, befolyásolható. A nyolc vádlott közül mindössze az első és másodrendű vádlottnak volt meghatalmazott ügyvédje, a többieket hivatalból kirendelt ügyvédek védték. A vádlott által fogadott ügyvéd munkadíját a piaci viszonyok és alkuk határozzák meg, a kirendelt védők munkadíja az állam által szabályozottan rendkívül alacsony, mondhatni, csak szimbolikus. Így aztán a vádlottak jogi hátránya menet közben sem tudott kiegyenlítődni. (A nyomozati szakban - noha ügyvédi védelem járt volna már a vádlottaknak - ügyvédek nélkül folyt a kihallgatás, s jogaikról senkit nem világosítottak fel.)

A meghatalmazott védők olyan stratégiát dolgoztak ki, hogy nemcsak a vádpontokat negálták, hanem az emberi viszonyokra és konfliktusokra is magyarázatot kerestek. Úgy értékelték, hogy a romák és a hajléktalan sértettek között polgárjogi - tartásra irányuló - szerződés jött léte, amelyet azonban a felek nem foglaltak írásba. Oláh Béla esetében szerződésbontásról beszélnek, s önbíráskodásnak ítélik az összepiszkított ágynemű fejében elvett nyolcezer forintnyi nyugdíjat. A szerződésbontás éppen a közösségi élet megsértésével indokolható, különösen ha számításba vesszük a romák körében meglévő tisztasági rítusokat, a fiatalok kislányát és a velük élő másik öregemberrel való harmonikus viszonyukat.

Az ítélet - bíró az ügyész fogságában?

Tiszaújvárosban a bíróság egy kétemeletes, négy lépcsőházas épület egyik lépcsőházában kapott helyet. A szomszéd lépcsőházban van az ügyészség, kettővel arrébb a rendőrség. A tanácsvezető bíró fiatal ember, inkább kezdő, két népi ülnöke viszont tapasztalt idős hölgy. A középkorú ügyész fiatalos, több mint húszévi tisztaújvárosi szolgálattal a háta mögött. Az ügyész és a bíró, tanítómester és tanítványa gyakorta ebédelnek együtt. Az ügyész úgy ismeri a városhoz tartozó húsz falut és lakóit, mint a tenyerét. A bíró nem ismeri. Az ügyész úgy látogatja cigány kuncaftjait, mint más a rokonait. Úgy hírlík, ismeri és érti a cigányokat. A szakmában kétségtelen tekintélynek számít.

„Jóindulatú ez a bíró - mondta az ítélethirdetési nap egyik szünetében a hat ügyvéd egyike -, de az hétszentség, hogy kocsmába az életében be nem tette a lábát. Se cigányokat, se hajléktalanokat, se alkoholistákat nem látott közéről. Nem is képes egyik ember élethelyzetébe se beleképzelni magát.” S innen én folytatom. Különös, hogy az ügy szereplői nemcsak a vádlott és a sértett státusa mentén válnak ketté, hanem a szavahihetetlen hogy ne mondjam, hazudozó-és igazmondó tulajdonságok mentén is. Az még rendjén lévő, hogy az ügyész hivatalból a hajléktalanokat védi, és a romákat akarja bevarrni, az ügyvéd pedig védence igazát fogadja el, és a hajléktalant tünteti fel hazudozónak. Minden bizonnyal nincsenek steril igazságok. Mindkét oldalon érdekek, érzelmek munkálkodnak, emberi játszmák bonyolódnak. Mindkét fél saját életét próbálja jobbá tenni, a másiktól remélve hasznot vagy éppen biztonságot. A csalatkozást, a megszegyenítést itt is, ott is követheti hosszú vagy éppen egy mindent elfelejtő legyintés. A bölcs kádi, Naszreddin hodzsa nem azonosulhat egyik féllel sem, vagy pedig mindkettővel azonosulnia kell. Csak így értheti meg őket, csak így tehet igazságot. Nem gondolkozhat úgy a vádlottakról, mint Béla bácsi (hogy tudniillik vérengző fenevadak), mert akkor az ő egyoldalú ítélkezését önti az alkalmazott száraz és merev jogi formulába.

A bíróság a vádlottakat minden egyes vádpontban bűnösnek találta, és indoklásából eleve kirekesztette azokat a tanúvallomásokot, amelyek az ügyészi indítványt gyengíthették volna. Ennek következtében Rafiai Ferencet személyi szabadság megsértése, a sértett sanyargatásával járó személyi szabadság megsértése, közokirattal történő visszaélés vétsége, kifosztás és csoportosan elkövetett rablás büntette miatt kilencévi fegyházra ítélte. Molnár Istvánt hatévi fegyházzal, Rostás Hajnalkát két és fél évi börtönrel, Rostás Károlyt egy és fél évi felfüggesztett börtönrel, Suha Kálmánét nyolc hónap felfüggesztett börtönrel, Bordács Juditot egy és fél év börtönrel, Molnár Emesét pedig egy év felfüggesztett börtönrel sújtotta. Kolompár Ferencet a sértett szabadságával járó személyi szabadság megsértése, kifosztás büntette, közokirattal való visszaélés vétsége és élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel elkövetett kerítés büntette miatt ötévi fegyházra ítélte. Mind a védelem, mind a vádlottak felmentésért fellebbeztek.

A romák és a hajléktalanok egymásról

A nyomozás, majd a bírósági eljárás teljes mértékben egymás ellenségévé tette a romákat és a hajléktalanokat, e két marginalizálódott társadalmi csoportot. Egymás közti, korábban saját maguk által szabályozott játszmáikba goromba módon beletenyert a hatalom, a szociális ellátó rendszer, a rendőrség és a jog. Az is igaz, hogy mindennek előidézője Oláh Béla volt. Az idős hajléktalan emberi méltóságában érezte magát megsértve, megszegyenítve, amikor egy jobb helyről egy rosszabbra költöztették, egy gyermekes családból, egy társadalmi központból kizárták, s két beteges, magányos emberhez „száműzték”. A férfit nem is annyira nyugdíjának elvétele böszítette fel, hanem a meleg családi otthonból való elűzetése. Új helyén éppen a családi melegséget nem kapta meg, s mivel örök mehetnék kínozza, továbbáll, visszamegy Miskolcra. Szállása nincs, pénzét elvették, ezért meg kell szolgálnia törzshelyén az ingyenitalt. S ahogy mesélte, egyre jobban kiszínezte ároktői kalandját. Már tudjuk, hogy került a rendőrségre. A rendőrség számára pedig kapóra jött a cigányokról szóló mese, s ettől kezdve mintha Béla bácsival együtt konstruálták volna meg a pontos tényállást. A folyamatba hamar bekapcsolódott a sajtó is, s így alakult ki a sajátos és elrettentő - mondhatni -, horrorisztikus frazeológia.

Béla bácsi a nyilvánosságnak hála, napok alatt elhelyezést nyert a Máltai Szeretetotthonban. Úgy érezte, ő az ügy valódi főszereplője, úgy gondolta, kellőképpen meg kell szolgálnia a jótéteményeket, ráadásul ő lehet a cigányok elleni harc hőse. A rendőrség összehozta az Ároktőt megjárta miskolci hajléktalanokat, akik mintegy szövetségre léptek a

romák ellen. Úgy érezték., nemcsak a romáktól elszenvedett sérelmekért, hanem egész kudarcos életükért elégtételt vehetnek. Ebben kitartó partnernek bizonyult az ügyész és a bíróság is. Segítségükkel lehetett utólag átírni az ároktói történetet, elfojtani az odakerülés kínos és megalázó körülményeit, nevezetesen azt, hogy valójában csicskásnak és nem munkavállalónak szegődtek el, elfogadva a hierarchikus viszonyt, azt, hogy egy roma segíti a szerencsétlenné vált magyar embert, hogy egy roma több lehet egy magyarnál. Ezt az utólag megalázónak vélt viszonyt - s ebben megerősítette a nyomozás a sértettekkel azzal kompenzálni, hogy magukat áldozatként, a romákat pedig veszélyes és kegyetlen bűnözőként tüntették fel. Ehhez a képhez kénytelenek tartani magukat a sértettek, ha nem akarnak az egész ország előtt szavahihetetlen embernek mutatkozni. Ezért kell a cigányokat a „lábuknál fogva felakasztani”, s ezért nem elég büntetés az ítéletben eddig kiszabott évek magas száma. Számukra a cigányok elítélése saját emberi méltóságuk visszanyerését jelenti. Ezért el sem tudják képzelni azt, hogy másodfokon enyhébb ítélet - netán felmentés - szülessen, ez ugyanis megfosztaná őket a hőssé magasztosulás legitimitásától.

A tárgyalások során, majd az ítéletet követően a romák egyre mélyebb meggyőződésévé vált, hogy a hajléktalanok-ahogy ők mondják, a csövesek hálátlan és javíthatatlan emberek. Hiába próbálták őket kihúzni a szakadékból, hajlékot és törődést biztosítva számukra, segítve őket emberi méltóságuk megtalálásában, s még abban is közreműködve, hogy helyreállítsák a szétszakadt családokat. Nem rajtuk múlott, hogy a csövesek nem tudtak élni a felkínált lehetőségekkel, s egyértelműen őket hibáztatják azért is, hogy egyesek nem találták meg helyüket közösségükben. Úgy vélik, mindenki maga felelős sorsáért, emberi mivoltából való kivetkezéséért. A romák terminológiájában a csövesek már kiszorultak a gádzsók (nem cigányok) világából, külön „embertani”, illetve nem emberi csoportot alkotnak. Ez az értelmezés természetesen nem kezdettől fogva érvényes a hajléktalanokra, hanem az ellenük indított eljárás vezetett a felismeréshez. Az, hogy a romáknál is elesettebb és kiszolgáltatottabb csoport jelenik meg a színen, és tagjai valóban függésbe kerülnek a romáktól, fokozza a romák önbecsülését, akik így meggyőződhetnek arról, hogy nem ők állnak a társadalmi ranglétra alján, jóllehet évtizedek óta erre idomítják őket. Ilyenformán a csövesek szimbolikus legyőzése helyreállítja emberiméltóság-érzetüket, és megerősíti azon meggyőződésüket, hogy lám, ők élnek az igaz és jó életet. A viszonyításból győztesen kerülnek ki, s ez oldja félelmeiket, lám, a gádzsókból lehetnek csövesek, de a romákból nem. Azzal, hogy a gádzsók állami gondozásba adhatják gyerekeiket, szüleiket, az utcára kerülhetnek, magányos farkassá válhatnak, azt bizonyítja, hogy hiányzik belőlük valami, ami a romákban megvan, hiányzik belőlük a szolidaritás, a közösségi összetartás és a törődés, és ettől egyértelműen kevesebbek a romáknál, vagyis a romák többet érnek náluk. Ez az ő győzelmük, etnikai öntudatuk alapja. Ez jelenti a büntetőper kompenzatív hozadékát s egyben a romák és gádzsók között húzóó szakadék mélyülését, szélesülését is.

Az ügyet befolyásoló tényezők

Az a tény, hogy szinte az első tárgyalási naptól kezdve a filmkészítők dokumentálták az eseményeket, és szoros kapcsolatba kerültek mind a romákkal, mind a hajléktalanokkal, nyilvánvalóan befolyásolta a perben eljáró ügyész, az ügyvédek és a bíróság magatartását. Nehéz megmondani, hogy a nyilvánosság e kezdetleges jelenléte a romáknak vagy a hajléktalanoknak kedvezett-e a végső szó kimondásában. Nehéz eldönteni, hogy az ítélet szigorúbb vagy enyhébb lett-e az eredeti elgondoláshoz képest. Abból következően, hogy a filmkészítők mindvégig igyekeztek megőrizni pártatlanságukat, a perben eljáró ügyész nehezen igazodott el rajtuk. Kezdetben azt gondolta -valószínűleg a tömegkommunikációból szerzett tapasztalatai győzték meg erről -, hogy a filmkészítők a hajléktalanok pártján állnak, és felháborítónak tartják a cigányok cselekedetét. Később úgy vélte, hogy valamelyik

romaszervezet megbízásából dolgoznak, és mindenképpen a vádlottakat akarják tisztára mosni, a hajléktalanokat akarják lejártni. Az ügyész és a filmkészítők kapcsolata végül is pszichológiai játszmává alakult, a hosszan elhúzódó per során, a gyakori konzultációk alatt mindkét fél azt hitte, hogy képes befolyásolni a másik álláspontját, s azt remélte, hogy olyan információkhoz juthat a másik fél jóvoltából, melyet maximalizálni képes az ügy megértésében. Az ügyész segítőkésznek mutatkozott, beszélt több évtizedes jogi tapasztalatairól, és segített a sértettek megtalálásában. A filmkészítők-azon meggyőződésükből kiindulva, hogy már maga a vádirat is súlyosan elmarasztalja a vádlottakat, és mert az ügy fokozatos megismerése során ezzel ellentétes kép alakult ki bennük - azt remélték, hogy az általuk feltárt igazsággal hozzájárulhatnak a cigányok és a hajléktalanok közti viszony megvilágításához.

Ez volt az a pillanat, amikor az ügyész egyértelműen megfogalmazta kétségét: a filmkészítők talán egy romaszervezet megbízásából dolgoznak. A filmkészítők az eljárás során a bíróval érdemben és különösen az ügyről nem beszéltek, csak az ügyéssel. Ennek ellenére úgy tűnt, hogy az ügyész egyfajta közvetítő szerepet tölt be a bíró és a filmkészítők között. Az ítélet az ügyész menet közbeni, a várható ítéletről szóló sejtetéseivel szemben megdöbentően súlyos volt. Ekkor az a kérdés merült fel, hogy talán a cigányokat azért is büntetik, mert a filmkészítők által feltárt valóság az ő állításaikhoz áll közelebb, s ezért a hajléktalanok kettős védelemre szorulnak, a cigányok pedig dupla büntetést érdemelnek. A filmkészítők jelenléte azt a kérdést is felveti, hogy a jogi procedúra pedáns elhúzása és a jogszerűség színpadias eltúlzása nem a korlátozott nyilvánosságnak szól-e. Talán a cigányok súlyos büntetése a hajléktalanokkal szolidáris sajtó lecsendesítését is szolgálja. A ügyész végig kényesen ügyelt a nyilvánosság játékszabályainak betartására. Személyesen győzte meg az ügyben eljáró rendőrtiszteket - akik első ösztönös reakciójukban nem járultak hozzá felvételek készítéséhez -, hogy a nyilvánosság a legfőbb fegyverük, hiszen ha nem nyilatkoznak, az sokféleképpen értelmezhető, s rávette a bírót is, hogy engedélyezze a tárgyalás teljes menetének dokumentálását. Közvetítő szerepéhez olyan konzekvensen ragaszkodott, hogy a jogerős ítélet után rendezett filmbemutatón, amelyen a vádlottak egy része, illetve családtagjaik és a hajléktalanok is részt vettek, a nyomozást vezető rendőrtiszttel együtt megjelent, és a vetítést követő vitában hosszan érvelt - immár nagyobb nyilvánosság előtt - korábbi álláspontja mellett.

Az ítélet és a sajtó

Az első fokon hozott ítéletet követően e sorok írója egy rövid cikket írt, melyet elsősorban azokban a lapokban próbált megjelentetni, melyek egyrészt az eset napvilágra kerülésekor megfontolatlan elmarasztaló beszámolót adtak közre az ügyről, s ezzel közvetlenül befolyásolták a közvéleményt és az eljárás során a rendőrséget, az ügyészséget és magát a bíróságot is. Az írás azzal, hogy a sajtó felelősségét feszegette, eleve nem váltott ki szimpátiát (s így meg sem jelent), azt pedig, hogy a sajtó híradásaival ellentétben a történetek egy másik olvasatát adta, akaratlanul is a sajtóközlemények hitelességét kérdőjelezte meg. Azt már csak bátortalanul merem megjegyezni, hogy a sajtó által konstruált valóság és az általam modellált valóság közötti ellentét a sajtó cigányokkal szembeni élotéletét feltételezi, a közlés ennek nyilvánvaló elismerését jelentette volna. Az a buzgalom, mellyel a nyilvánosság mozgósítását immár a cigányok érdekében próbáltam elérni, mindössze a Roma Polgárjogi Alapítvány vezetőjét, Horváth Aladárt volt képes az ügy mellé állítani. Az első fokú ítélethozatal után befejezett dokumentumfilm arról győzte meg e jogvédő szolgálatot, hogy az ítélettel a vádlottakat méltánytalanul marasztalták el, s a cigányok és a hajléktalanok közötti kulturális különbségeket, illetve a kibontakozó konfliktust a rendőrség és a bíróság a cigányok súlyos, már-már diszkriminatív elmarasztalására használta fel. E felismerésből

következően az alapítvány a másodfokon zajló eljárás során elvállalta a másodrendű (akit korábban egy fogadott ügyvéd védett) és az ötödrendű vádlott védelmét, akinek első fokon kirendelt ügyvédje volt. Az elsőfokú ítélet írásba foglalásáig hosszú hónapok teltek el. A másodfokú eljárás során a megyei bíróság az első tárgyalási napot szeptember elejére tűzte ki. A jogerős ítéletig további három hónapnak kellett eltelnie.

A másodfokú eljárás

Az első tárgyalási szakasszal ellentétben a másodfokú eljárás során Ficsor József és tanácsa nem engedélyezte a filmdokumentációt, ám nem rendelt el zárt tárgyalást, a filmkészítőket és a Roma Polgárjogi Alapítvány munkatársait beengedte a tárgyalóterembe. A vádlottak hozzátartozói közül azonban csak egy-egy családtag számára tette lehetővé a belépést (magába a bíróság épületébe is).

A védőügyvédek elsősorban azzal érveltek, hogy védenek nem követtek el bűncselekményt, és sorra cáfolták az elsőfokú ítélet elmarasztaló megállapításait. Kérelmükben azt terjesztettük elő, hogy a vádlottakat a bíróság bűncselekmény hiányában mentse fel, s a csoportos rablás tényállását oly módon kívánták megváltoztatni - amennyiben a felmentést nem sikerülne elérni -, hogy a bíróság azt mindössze önbíráskodásnak tekintse. Főként azzal érveltek, hogy a vádlottak és a sértettek között szóbeli polgárjogi szerződés jött létre, és ennek értelmében a szereplők kapcsolata a befogadók és befogadottak viszonyának minősül, melyben a befogadottak az ellátás reményében átadják a befogadónak kisebb-nagyobb jövedelmüket. Oláh Béla esetét úgy értelmezték mint szerződésbontást, s ezért a romák csak a szerződés szerint nekik járó összeget vették el (nem erőszakkal) az idős hajléktalantól. Azzal, hogy egy másik helyre vitte őt el Molnár István, valójában ő is szerződésszegést követett el, akárcsak Oláh Béla:

A bíróság az ügyvédek indítványára elfogadta bizonyítékul a filmkészítők által megvágott anyagot, melyet meg is tekintett. Az elsőrendű vádlott kérésére, hogy Lehoczky Lajost, aki az elsőfokú tárgyalások egyikén sem jelent meg, a bíróság meghallgatta, és újra beidézte Molnár Máriát; aki a kerítés minősített esetének volt a sértettje. Oláh Bélát, Gál Barnabást és Hajnal Tibornét a bíróság nem hallgatta ki újra, feltételezhetően azért nem, mert őket a filmen keresztül személyesen megismerhette és megértette. Barta Gyula meghallgatását pedig hajlott korára és nehéz előállíthatóságára való tekintettel eleve kirekesztette a másodfokú eljárásból.

A tanúként megjelent Molnár Mária vallomása, úgy tűnt, egész más megvilágításba helyezi a történeteket. Az asszony vallomásából egyrészt kiderült, hogy mind az ároktői rendőrök, mind pedig a tiszaujvárosi parancsnokság tudott arról, hogy Ároktőn több hajléktalan is tartózkodik romacsaládoknál. A rendőrök rendszeresen ellenőrizték a hajléktalanokat, és ha akarják, bármikor bárkit kimenekíthettek volna a cigányok „fogságából”. A vallomásból az is kiderült, hogy a fogva tartók kapcsolatban álltak a hajléktalanok családjával is, és rendre mindenki önként adta át jövedelmét, melyet jobbra együtt éltek fel a befogadó családokkal. Molnár Mária elbeszélése az intézmény lényegi működéséről tartalmazott olyan leírást, melyet a korábban készült dokumentumfilm is igazolt. A bíróság kérdéseiről és abból a szándékból, ahogy az ügy végére akart járni, az a kép bontakozott ki, hogy az eljárás végére talán egész más értelmezés születik. Ezt a reményt megerősítette Lehoczky Lajos kihallgatása is.

A sértettet, mint utaltam rá, az első fokon eljáró bíróság nem tudta előállítani, így a mérlegelés alapjává rendőrségi vallomását tette. Ez a vallomás egy két és fél oldalas, sűrűn gépelt szöveg volt, melyben a sértett folyékonyan, már-már irodalmi stílusban adta elő a vele történeteket, melyek rendre elmarasztalták a cigányokat. A másodfokú bíróság előtt azonban világossá vált, hogy a sértett nemhogy folyékonyan, de beszélni sem tud, és beszédének artikulálatlansága érthetlenné teszi közlendőit. Gesztikulált, hadonászott visszaigazoló

jelzésekként, ám a feltett kérdéseket is nehezen értette meg. Egykori „fogvatartóit” csókkal, öleléssel és hátba lapogatással üdvözölte, s ebből gyanítható volt, hogy mégsem haragszik annyira a cigányukra. Amikor kihallgatása sikertelennek bizonyult, a bíróság megpróbálta a vádlottat rendőrségi vallomásaival szembesíteni. Ebben a közvetítőként felkért Molnár Mária, de Lehoczky Lajos is rendre megcáfolta a jegyzőkönyvben szereplő állításokat. A tárgyalásnak ez a szakasza már-már vígjátékba illő hangulatot árasztott, s a bíróság tagjai nehezen tudták mosolyukat palástolni. Ez volt a második pont, ahol kimondatlanul is nyilvánvalóvá vált a rendőrség, illetve a nyomozás felelőssége, sőt elmarasztalhatósága.

A bíróság végül is az elsőfokú ítéletet az azt megelőző eljárással együtt teljes terjedelmében felülbírálta. (A megyei bíróság természetesen megtehetette volna azt is, hogy új eljárás lefolytatására kötelezi a városi bíróságot, de minden bizonnyal a korlátozott nyilvánosság előtt zajló tárgyaláson a bíróság ezt a presztízsveszteséget nem vállalta.) Az ítélet szerint az első fokon rögzített tényállás nem mindenben megalapozott, így például az első és második pontot érintően, de ez a „másodfokú eljárás során kiküszöbölhető volt”. A másodfokú ítélet során az elsőfokú ítélet ténymegállapításait számtalan ponton felülbírálták, megcáfolták és elejtették. A bíróság elismerte, hogy „a vádlottak a sértetteket eltartásra, illetőleg munkavégzésre vették magukhoz. Elvárták, hogy a nyugdíjból a közös gazdálkodáshoz hozzájáruljanak, s ennek érdekében különös gondot fordítottak a nyugdíjak felvételére. A vádlottak a sértetteket lakásukra mindig a sértettek beleegyezésével szállították, jóllehet kisebb csalárdság ebben az állításban megállapítható volt. A személyi szabadság korlátozására, amennyiben az megvalósult, csak később került sor. A hatóságok részben tudomással bírtak arról, hogy a vádlottak, illetve azok környezete hajléktalan embereket fogadott be, olyannyira, hogy a mezőcsáti rendőrség gyakran ellenőrzést is tartott Ároktőn, amikor is a sértetteket, illetve az ügyben nem szereplő személyeket, akik hasonló módon a vádlottakhoz kerültek, kikérdezte, hogyan élnek, milyen körülmények között vannak, hogy érzik magukat. (...) Mindezekre figyelemmel az elsőfokú ítéleti tényállásból mellőzendő volt a tényállás első pontját közvetlenül megelőző első bírói megállapítások; bírói bizonyossággal megállapítani ugyanis azt, hogy a vádlottak Raffai Ferenc I. r. vádlott ötlete alapján azzal a szándékkal vették magukhoz a hajléktalan sértetteket, hogy jövedelmüket eleve saját megélhetésükre fordítsák, s kizárólag ebből tartásukat, illetve családjukat - egyértelműen nem lehetett.” A megyei bíróság ezen értelmezése, megítélésem szerint, világosan cáfolja mind az ügyészség, mind az elsőfokú bíróság „konceptióját”. A megyei bíróság így számtalan vádpontot elejtett az elsőfokú bíróság általa vádlottaknak tulajdonított bűncselekmények közül. Például egyes vádlottaknál törölte a vádpontok sorából a több rendbeli, a sértett sanyargatásával elkövetett személyi szabadság megsértésének büntetést, a társtettesként elkövetett kifosztás büntetést, illetve a sima kifosztás büntetést. Kolompár Ferenc esetében ezeken felül elejtette a kerítés minősített esetének büntetést, és csak sima kerítést állapított meg, mely ellen természetesen a vádlott és a védő egyaránt tiltakozott.

Az elsőfokú bíróság ítéletén minősítése mellett mind a vádlottak, mind jogi képviselőik abban reménykedtek, hogy az ítélet büntetési tétele is „kedvező fordulatot vesz”. Ezzel szemben a bíróság valahogy úgy járt el, mint a Mátyás királyról szóló mesében Okos Kata, aki hozott is ajándékot meg nem is, vagyis az elemszámok többségét megváltoztatta a bíróság, de a lényeghez nem nyúlt hozzá, megtartotta a csoportos rablás vádpontját, a kis büntetési tételeket eltörölte ugyan, de ez a büntetés nagyságát csak minimálisan csökkentette. Ezt a következőképpen indokolta a megyei bíróság: „A vádlottak és védőik e magatartással kapcsolatban legfeljebb az önbírászkodás büntetékének megállapítását tartották lehetségesnek. A megyei bíróság nem osztotta a védői érvelést. Az önbírászkodás büntette a jogos vagy jogosnak vélt vagyoni igény érvényesítésének nem megengedett eszközét rendeli büntetni. Jelen esetben ilyen vagyoni igényről szó sem lehetett, bár jóllehet a vádlottak arra hivatkoztak, hogy a sértett által okozott kár, ágyneműmosás, vásárlás, ellátás, szállás fejében

kérik a nyugdíjat. Azonban az irányadó tényállás szerint a vádlottak nemcsak ezt az igényt kielégítő 2000 Ft-ot vették el a sértettől, hanem az egész felvett nyugdíját is. Ebből következően az önbíráskodás büntetének megállapítása szóba sem kerülhetett. Helyesen utalt arra az elsőfokú bíróság, hogy a vádlottak olyan fenyegetési helyzetet teremtettek, amely a rablás büntetének megállapítását tette indokolttá.

Felmerül a kérdés - és erre a védelem is hivatkozott -, hogyha mind a rendőrség, mind az elsőfokú bíróság eljárása és a vádlottak szavahihetősége megkérdőjelezhető, miért nem kérdőjelezhető meg ugyanez a csoportos rablás esetében. Vagyis miért nem hallgatta meg a megyei bíróság erre a vádpontra vonatkozóan Gál Barnabást, aki, mint emlékszünk, buzgón részt vett Oláh Béla autóba segítésében és a pénz átadásában, és miért nem szembesítette Oláh Bélát egymásnak ellentmondó rendőrségi vallomásaival? Ha a rendőrség képes volt manipulálni a sértettek vallomását, nem tehet-e meg ugyanezt Oláh Béla esetében is? Azt a bírósági érvelést, miszerint a vádlottak Oláh Béla pénzelvételének történetét különbözőképpen interpretálták a nyomozati szakban - és pont ez a legfőbb érv a vádlottak elmarasztalásában -, nem tekinthetjük mérvadónak, ismervén a rendőrség más esetben való elmarasztalását és azt a tényt, hogy a vádlottakat jogi képviselő nélkül hallgatták ki, mely egyrészt töménysértő volt, másrészt elvi lehetőséget adott a rendőrségnek arra, hogy prekoncepciójának megvalósítása érdekében különalkut kössön egyik-másik vádlottal mások egyértelmű elmarasztalására.

A másodfokú bíróság Raffai Ferenc büntetését hét évre, Molnár István büntetését öt évre szállította le, míg Rostás Hajnalka büntetését két és fél évben megerősítette. Kolompár Ferenc büntetését öt évről egy év nyolc hónapra mérsékelte, másik két vádlott büntetését mérsékelte, illetve felfüggesztette.

A bíróság elnökével folytatott személyes beszélgetés egyes mozzanatai (hogy tudniillik Borsod megye néhány települése, így például a Takta-köz pár faluja s Ároktű fertőzött góc, mely persze az elszegényedett, marginális helyzetben élő romák népességen belüli magas arányával magyarázható) arra engednek következtetni, hogy hasonló megítéléssel állunk szemben, mint amelyet Molnár Tibor tiszaujvárosi vezető ügyész megfogalmazott. Eszerint egyes családok bűnöző életmódja többek között az elrettentéssel szüntethető meg, másfelől pedig azzal, hogy a hangadókat hosszabb-rövidebb időre kivonják a forgalomból. A romák megértésének bevallott szándéka így átértékelődik egy magasabb rendű szempont figyelembevételével. Hipotézisként az is megfogalmazható, hogy az egyik bíróság a másik bíróság presztízsét védi, s nem engedheti meg, hogy a vádlottak, a cigányok és a Roma Polgárjogi Alapítvány győzelmet arasson a bíróság fölött, és lejárassa annak tekintélyét.

Utótörténet

A Roma Polgárjogi Alapítvány és az általa felkért ügyvéd kegyelmi kérvényt nyújtott be a köztársasági elnökhöz Rostás Hajnalka büntetésének elengedésére. Az Igazságügyi Minisztérium javaslatára a köztársasági elnök 1997 júniusában három év próbaidőre felfüggesztette Rostás Hajnalka büntetését, így a fiatalasszony továbbra is nevelheti két kiskorú gyermekét, s nem kell attól félnie, hogy azokat a gyámhatóság állami gondozásba veszi, s nem kell félnie Simon Pál - a családdal együtt élő rokonná, papóvá lett idős parasztembernek sem, hogy második családját is elveszíti.

Az elsőrendű vádlott nevében Háger István és a másodrendű vádlott nevében a Roma Polgárjogi Alapítvány, illetve Horváth István ügyvéd a Legfelsőbb Bírósághoz felülvizsgálati kérelmet nyújtott be a csoportosan elkövetett rablás büntette minősítésének megváltoztatására, s ennek megfelelően a büntetés enyhítésére.

A hajléktalanok közül Oláh Béla 1996 őszén a legnyomorúságosabb körülmények között - éjszaka egy parkban bélrendszeri problémák következtében - elhunyt. 1995 karácsonyán

kirakták a Máltai Szeretetszolgálat otthonából, előtte hosszú időn keresztül alkoholizált, mivel problémái voltak a széketével, rendszeresen zavarta a bentlakók életét. Ettől kezdve hol a Vöröskereszt hajléktalanszállóján, hol parkokban, kapualjakban, hol az éjszakai villamospotló járatokon töltötte az éjszakáit. Hajnal Tiborné több élettársat kipróbálva 1996 telén egy nyomortelepen élő férfinál és édesanyjánál húzta meg magát mint családtag. Lehoczky Lajos egy Szondi-telepi cigánycsaládnál talált otthonra. Gál Barnabás napjai hasonlóan telnek Oláh Bélához. Molnár Mária Diósgyőrben, egy családi ház szuterénjában lakik, és úgy tűnik, helyzete konszolidálódott, újból állásba került. Barta Gyula Egerben lakik egy segítőközpontban, ahonnan időnként el-elcsavarog.

Az ároktői romák és a felfüggesztett büntetést kapott asszonyok várják haza bebörtönzött társaikat, illetve férjeiket, és kéthavonta egyszer kosarakba pakolt, kisebb lagzira is elegendő elemzősiával felkerekednek, hogy a váci fegyházban meglátogassák őket, és elmeséljék, milyen szomorú az élet nélkülük, s mennyire hiányoznak a gyerekeknek. Ha autót sikerül fogadniuk, magukkal viszik a csöppségeket is, hogy a családi összetartást ezzel is demonstrálják. És továbbra is vég nélkül reménykednek, hogy a felülvizsgálati kérelem nyomán a Legfelsőbb Bíróság kimondja ártatlanságukat, s bebizonyítják: nem emberrablók és nem rabszolga-kereskedők, és ígéretükhöz híven új családtagot, még ha kéredzkednek is hozzájuk hajléktalanok, nem fogadnak maguk közé.

És ezzel az ároktői cigányok közösségében immár végérvényesen megszűnik a szociális gondoskodásnak ez a civil polgári formája. Lehet, hogy máshol, más közösségben, amelyben a cigányokat nem sikerült kellőképpen elrettenteni, fennáll még cigányok és gádzsók együttélésének eme rendszere, de minden bizonnyal az ellátás ezen új formájának karrierje nem bontakozhat ki oly mértékben, mint a per előtt várható volt. Az állami gondoskodáson a sor.

JEGYZET

Csövesek, csicskák címmel készítettünk filmet az esetről Kőszegi Edittel a Fórum Filmalapítvány műhelyében. A film szerepelt a 27. Magyar Filmszemle dokumentumversenyfilmjei között. E filmet megelőzően több helyen folytattam kisebb-nagyobb kutatásokat a romák körében, melyek során érintettem a szolgatartást. (Lásd például Szuhay Péter: *Ki az ember? Az 1992. évi kétegyházi „etnikai háború”*. *Regio* 1993. 4.)

PÉTER SZUHAY

The Roma of Ároktő and the Homeless of Miskolc

This paper analyzes an unusual case (from the police report to the court ruling of the county court) which unfolded between January 1995 and December 1996.

In recent decades at Ároktő, just as in other villages inhabited by Gypsies it became a common practice for Roma to take in lonely peasants who have been rejected by their own families and who would help around the house fulfilling servile roles.

In recent years this system has acquired new functions and brought about a peculiar institution of social welfare in which the Roma have taken in an increasing number of homeless retirees, who in return for their pensions and a minimal amount of labor receive room and board and experience being part of a family. The increasingly impoverished Roma, who nonetheless live in stable families, and the homeless, who have been thrust out of their families and who are not taken care of by the social welfare system thus come to a mutually beneficial arrangement and thereby are able to find a temporary solution to their problems.

This contract of two groups, both of whom belong to the underclass, was first interfered with by the police, and then by the media and this interest was then followed by legal charges and a court judgment. At first both the police and the media constructed the case stemming from their own prejudices and fears in such a way that could only lead to negative results for the Roma.

The police used a not unusual incident between a homeless person and one of the Gypsy families as an excuse to persecute the petty crimes committed by the Gypsies by extremely harsh punishment. Through an analysis of this case the paper attempts to analyze the worldviews of the various actors in the case: the Roma, the homeless, the press, the police and the prosecutors, the court, the documentary filmmakers following the case, and the Roma Civil Rights Foundation which entered into the case a later point in time, and how these different actors perceive each other. In addition, the paper provides a description of the functioning of the two institutions: that of keeping servants and the social welfare institutions which are supposed to take care of the homeless.